

ДО ПИТАННЯ ПРО ПОНЯТТЯ КОНСТИТУЦІЇ УКРАЇНИ

Основним нормативним документом, який визначає основи взаємовідносин конкретної держави і особи, є конституція. Вона втілює у собі найкращі здобутки державотворення. Недаремно у більшості країн день прийняття конституції є найважливішим загальнонаціональним святом.

Метою даної статті є визначення на основі аналізу теоретичних здобутків вітчизняних і зарубіжних учених поняття та юридичного змісту Конституції України як Основного Закону суспільства і держави.

Конституція України, прийнята 28 червня 1996 р., стала символом консолідації українського народу в розбудові України як суверенної і незалежної, демократичної, соціальної, правової держави.

Термін „Конституція України” поширений не лише у науці конституційного права, а й в інших науках та у повсякденному вжитку. Він є похідним від іншої історично сформованої категорії „конституція”, що виникла задовго до зародження конституційного права як галузі права і вживалася в різних значеннях у багатьох сферах суспільного життя. Нині це поняття є універсальним для філософії, права, біології тощо. Зокрема, словник іншомовних слів тлумачить поняття „конституція” так: 1) у Стародавньому Римі акти, які видавав імператор; 2) Основний Закон держави, що закріплює суспільний і державний устрій, порядок утворення, принципи організації й діяльності державних органів, виборчу систему, а також основні права й обов'язки громадян; 3) будова, фізичні й анатомічні особливості організму [1, с. 292]. Навіть у юридичній науці термін „конституція” набув сучасного значення в процесі тривалої еволюції.

Представники різних правових шкіл по-різному тлумачили поняття конституції, причому кожне з них має право на існування, а у своїй сукупності, взаємодоповнюючи один одного, вони можуть бути застосовані і в теорії сучасного конституціоналізму. Так, представники природної школи права розуміли під конституцією суспільний договір, який виражає волю народу. Конституція України дійсно була прийнята Парламентом України – представниками народу шляхом обговорення та поіменного голосування. Прихильники нормативістської школи бачили в конституції вираження абсолютної основоположної норми права; це й справді так, оскільки Конституція України є актом вищої юридичної сили, що служить основою для прийняття інших правових актів в державі. Інституціоналісти вважали, що конституція – це не що інше, як статут держави і нації. Зважаючи на те, що в Конституції України міститься велика кількість норм-принципів, її статутний характер є очевидним. Таким чином, можемо зробити висновок, що сучасні конституції, у тому числі й Конституція України, поєднують у собі різні підходи щодо визначення поняття та змісту основних законів.

Попри те, що розвиток ідей про демократичну організацію суспільства не був характерним для радянського періоду української історії, найбільш ґрунтовні у тогочасній юридичній науці дослідження правової природи конституції були здійснені в 70-80-х рр. ХХ ст. саме у колишньому СРСР. У цілому високий рівень теорії конституції дав змогу нормативно визначити її політико-ідеологічну сутність, зміст і завдання як акта вищої юридичної сили, що приймався чи змінювався шляхом особливої юридичної процедури, більш складною порівняно з прийняттям звичайного закону, та визначав основні права і свободи людини і громадянина.

Під конституцією у радянській юридичній науці було прийнято розуміти основний закон держави, що виражає соціально-політичну природу держави і волю пануючого класу. Саме розвиток ідей конституціоналізму радянського періоду дозволив широко застосовувати формулу „Конституція – Основний Закон” [5, с. 48].

Основні положення радянської теорії конституції в цілому були сприйняті в пострадянських республіках, а пізніше були закріплені й у конституціях новостворених незалежних держав. Зокрема, російський правознавець С.А. Авак'ян визначає конституцію як основний закон держави, що виражає волю й інтереси народу в цілому або окремих прошарків (груп) суспільства, і закріплює в їх інтересах найважливіші засади суспільного ладу й державної організації відповідної країни [6, с. 313]. Це утопічне розуміння конституції, яке фактично не було реалізовано в жодній державі.

Російський правознавець В.Є. Чиркін наголошує на необхідності розрізняти фактичну і юридичну конституцію. Перша відображає реально існуючі основи суспільно-політичного ладу, реальний стан особи в тій чи іншій країні, а друга – це основний закон, що має вищу юридичну силу,

приймається й змінюється в особливому порядку, регулює основи соціально-економічного ладу, політичної системи, правового статусу особи, духовного життя суспільства тощо [7, с. 27]. Необхідність виокремлення юридичної і фактичної конституцій виникла у зв'язку з суттєвими розбіжностями у вищих правових актах держав та реальними відносинами, що мали місце в більшості європейських держав у ХХ столітті („демократична” війна в Кубі, насильницька побудова комунізму в Польщі, Чехословаччині тощо прикривалися конституціями відповідних держав). Попри те, що серед українських дослідників є багато прихильників поділу конституції на юридичну й фактичну (В.Ф. Погорілко, В.Я. Тацій, Ю.М. Тодика), він має виключно теоретичне значення, оскільки реальні дослідження співвідношення юридичної й фактичної конституції відсутні, а так само не передбачається відповідальність держави за невідповідність нормативного закріплення побудови суспільних відносин їх реальному відображенню.

Слід відзначити, що юридичне закріплення конституції в українському законодавстві відсутнє, що зумовило розвиток авторських ідей щодо змісту цього поняття. Окремі дослідники визначають конституцію як установчий правовий акт, основний закон держави, що приймається й змінюється в ускладненому порядку, наділений у сучасних умовах особливим об'єктом регулювання, вищою юридичною силою, і є юридичною базою для правотворчості, правозастосування і правосвідомості [8, с. 39]. У цілому погоджуючись із вказаною точкою зору, вважаємо за доцільне внести певні корективи. Зокрема, варто було б визначити, які саме групи суспільних відносин виступають об'єктом правового регулювання конституції: права і свободи людини і громадянина, система органів державної влади та їх компетенція, принципи організації державного життя тощо.

Варто відзначити, що правові погляди вітчизняних учених-конституціоналістів тягнуть до розвитку історично сформованої національної конституційно-правової думки й основних положень західноєвропейських і американських теорій конституції.

Одним із перших у вітчизняній науці конституційного права проблеми конституції досліджував В. Ф. Мелашенко. Він писав, що конституція – це, як правило, єдиний правовий акт або система таких актів, за допомогою яких народ чи органи держави, які виступають від його імені, встановлюють основні принципи устрою суспільства і держави, форми безпосередньої демократії, визначають статус державної влади і місцевого самоврядування, механізм їх здійснення, закріплюють права й свободи людини і громадянина [9, с. 89].

Під конституцією розуміють також систему загальнообов'язкових норм, що мають, як правило, вищу юридичну силу і регулюють основи відносин між людиною і суспільством, з одного боку, і державою – з другого, а також засади організації самої держави та її відносин зі світовим співто-

вариством [10, с. 38]. Таким чином, новітня історія дослідження сутності конституцій визначає їх як документ, що встановлює не лише порядок взаємовідносин держави й особи в межах країни, але й взаємовідносини з так званим „іноземним елементом”, у тому числі й з іноземною державою. Проте аналіз вказаних положень дозволяє зробити висновок, що автори розглядають поняття конституції не з точки зору форми і змісту українського Основного Закону, а виходять з розуміння конституції в цілому. Відтак, у своїх працях не називають і особливостей Конституції України порівняно з аналогічними актами інших держав, що, на нашу думку, не сприяє розвитку ідей українського конституціоналізму.

З точки зору поняття та сутності власне Конституції України найбільш повним є визначення, запропоноване Ю.М. Тодикою, який відзначає, що Конституція України – це єдиний, наділений особливими юридичними властивостями акт, за допомогою якого український народ виражає свою суверенну волю, затверджує основні принципи устрою суспільства і держави, визначає систему й структуру державної влади і місцевого самоврядування, механізми реалізації державно-владних повноважень, основи правового статусу особи, територіальний устрій держави. Будучи Основним Законом держави і суспільства, Конституція вирішує п'ять основних блоків проблем: форма правління і принципи конституційного ладу; основи правового статусу людини і громадянина; форма державного устрою; система органів державної влади і місцевого самоврядування; створення політико-правових умов формування структур громадянського суспільства [11, с. 56].

З точки зору науки конституційного права одне з найбільш ґрунтовних досліджень поняття й змісту конституції запропонувала О.В.Оніщенко, яка визначила Конституцію України як основне джерело конституційного права України, єдиний нормативно-правовий акт, який є Основним Законом України, має найвищу юридичну силу, є юридичною базою законодавства України, приймається й змінюється в особливому порядку, має специфічний зміст і структуру, а також пряму дію на всій території України [12, с. 91]. У даному визначенні відображені не лише ознаки конституції як основного акту законодавства, в якому закріплюються принципи взаємовідносин суб'єктів права на території України, але й наголошується на тому, що саме Конституція України є основою для подальшої нормотворчої діяльності Парламенту України та є документом прямої дії (хоча власне порядок, умови реалізації багатьох положень Конституції України поки що не визначені, а так само відсутня і юридична можливість застосування заходів відповідальності за порушення конституційних норм).

Таким чином, конституція є найбільшим юридичним здобутком суспільства. Її призначення полягає в регулюванні найважливіших відносин у суспільстві та державі. Відсутність конституції як основного програмного документа в державі негативно впливає на її взаємовідносини з

іншими країнами, на процеси забезпечення правопорядку та спокою в суспільстві. Вітчизняні вчені відзначають гуманістичний характер національної конституції, її спрямованість на забезпечення широкого кола прав і свобод людини та громадянина. До того ж Конституція України, поряд з регулюванням питань організації та діяльності органів державної влади, приділяє велику увагу проблемам місцевого самоврядування.

Виходячи з вищесказаного, можна стверджувати, що Конституція України – це єдиний, наділений найвищою юридичною силою нормативно-правовий акт, через який український народ і Українська держава виражають свою суверенну волю, утверджують основні принципи устрою суспільства і держави, основи правового статусу людини і громадянина, специфіку взаємовідносин особи і держави, визначає систему і функції органів державної влади й органів місцевого самоврядування, механізми реалізації державно-владних повноважень і територіальний устрій держави.

Варто відзначити, що Конституція України є постійно діючим загальнодержавним кодифікованим актом вищої юридичної сили, що має дієві гарантії реалізації та захисту її положень, які проявляються шляхом застосування особливого ускладненого порядку прийняття і внесення до неї змін та визначає особливості взаємовідносин та обопільної відповідальності особи й української держави.

Література: 1. Словник іншомовних слів / уклад.: С. М. Морозов, Л. М. Шкарпунта. – К., 2000. – С. 292. 2. Беляева Л. П. История развития конституций / Беляева Л. П. // Журнал российского права. – 2006. – №12. – С. 94. 3. Арановский К. В. Государственное право зарубежных стран : учебное пособие / Арановский К. В. – М., 2000. – С. 116-117. 4. Еллинек Г. Общее учение о государстве / Еллинек Г. – СПб., 1907. – С. 371. 5. Советское государственное право : учеб. / под ред. С. С. Кравчука. – М., 1980. – С. 48. 6. Конституционное право // Энциклопедический словарь / отв. ред. С. А. Авакьян. – М., 2001. – С. 313. 7. Чиркин В. Е. Конституционное право зарубежных стран / Чиркин В. Е. – М., 1999. – С. 27. 8. Хабриева Т. Я. Теория современной конституции / Хабриева Т. Я., Чиркин В. Е. – М., 2005. – С. 39. 9. Конституційне право України : підруч. / за ред. В. Ф. Погорілка. – 2-ге вид. – К., 2000. – С. 89. 10. Конституційне право України / за ред. В. Я. Тація, В. Ф. Погорілка, Ю. М. Тодики. – К., 1999. – С. 38. 11. Тодика Ю. М. Конституція України: проблеми теорії і практики / Тодика Ю. М. – Х., 2000. – С. 9; Конституційне право України : підруч. / за ред. Ю. М. Тодики і В. С. Журавського. – К., 2002. – С. 56. 12. Оніщенко О. В. Конституція України як основне джерело конституційного права України : дис. ... канд. юрид. наук / Оніщенко О. В. – К., 2005. – С. 91.